

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

ПІДРУЧНИК

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2021

УДК 005:[328.185:343.35](075)

А 721

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 23 від 21 грудня 2020 р.)*

Рецензенти:

Удалова Л. Д. – директор Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М. І. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

А 721 Антикорупційний менеджмент: підручник. Київ, «Центр учбової літератури», 2021.-768 с.

ISBN 978-611-01-2280-1

У підручнику розкрито теоретико-правові засади антикорупційного менеджменту в Україні, визначено напрями його організації та практичного застосування в діяльності юридичних осіб публічного права, а також окреслено його психологічні засади. Розглядаються питання застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності у сфері антикорупційного менеджменту та під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Видання може бути корисним для працівників правоохоронних органів, прокуратури, інших інституцій, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії корупції, уповноважених з антикорупційної діяльності юридичних осіб публічного права, наукових і науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти.

УДК 005:[328.185:343.35](075)

ISBN 978-611-01-2280-1

Авторський колектив:

- Андросюк В. Г.**, канд. психолог. наук, професор – підрозділ 6.4.
(у співавторстві);
- Басс В. О.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 2.3. (у співавторстві);
- Білик В. М.**, канд. юрид. наук, доцент – Розділ VIII;
- Братель С. Г.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 3.3.;
- Василевич В.В.**, канд. юрид. наук, професор – Розділ I (у співавторстві);
- Вознюк А. А.**, доктор юрид. наук, професор – підрозділ 9.1. (у співавторстві);
- Гусєва К. А.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 5.3. (у співавторстві);
- Демиденко В. О.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 1.4. (у співавторстві);
- Дрозд О. Ю.**, доктор юрид. наук, доцент – підрозділ 3.1. та 3.2.
(у співавторстві);
- Жук О. М.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – підрозділ 1.1.;
- Зарубей В. В.**, канд. юрид. наук, професор – підрозділи 10.1. та 10.2.
(у співавторстві);
- Золотарьова Н. І.**, доктор юрид. наук, професор – підрозділ 7.2.;
- Іващенко В. О.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 2.3. (у співавторстві);
- Казміренко В. П.**, доктор психолог. наук, професор – Розділ VI
(у співавторстві);
- Казміренко Л. І.**, канд. психолог. наук, професор – Розділ VI
(у співавторстві);
- Квітка Я. М.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 5.3. (у співавторстві);
- Костюк В. Л.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – підрозділ 7.1.;
- Кофанов А. В.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 10.5. (у співавторстві);
- Кришевич О. В.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділи 9.2. та 9.3
(у співавторстві);
- Кудерміна О. І.**, доктор психолог. наук, професор – Розділ VI
(у співавторстві);
- Кулик Т. О.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 1.4. (у співавторстві);
- Либаш М. К.** – підрозділ 3.2.;
- Луговий І. О.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 4.6.;
- Лупало О. А.**, канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 2.2. та 4.2.;
- Макаров М.А.**, доктор юрид. наук, доцент - підрозділ 10.3 (у співавторстві);
- Мартиненко В.О.**, доктор філософії у галузі «Право» – підрозділ 10.3 (у співавторстві);
- Мотлях О. І.**, доктор юрид. наук, професор – підрозділ 3.1. (у співавторстві);
- Никифорчук Д. Й.**, доктор юрид. наук, професор – підрозділ 3.1.
(у співавторстві);

Овчаренко Д. В., канд. юрид. наук, доцент – підрозділи 1.2. та 1.3.;

Пастух І. Д., канд. юрид. наук, доцент – підрозділи 4.3.; 4.4. (у співавторстві);

Пашиковська М. В., канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – підрозділ 4.1.;

Петрова Г. М., канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 3.4.;

Проценко Г. П. – підрозділ 3.5.;

Савченко А. В., доктор юрид. наук, професор – підрозділ 2.1., підрозділи 9.2. та 9.3 (у співавторстві);

Сербин Р. А., доктор юрид. наук, професор, заслужений юрист України – підрозділи 4.4. та 4.5. (у співавторстві);

Степанова Г. М., канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 10.5. (у співавторстві);

Стратулат Н. В., канд. філолог. наук, доцент – підрозділ 3.5.;

Стрільців О. М., канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – підрозділи 3.1., 3.2., 4.5., 5.1., 9.2. та 9.3 (у співавторстві);

Сухомлина Ю. В., канд. юрид. наук – підрозділи 10.1. та 10.2. (у співавторстві);

Сюравчик В. Г., канд. юрид. наук – підрозділ 1.4.;

Таран О. В., доктор юрид. наук, професор – Розділ X (у співавторстві);

Федоровська Н. В. – підрозділ 5.2.;

Фодчук А. Б., доктор філософії у галузі «Право» – підрозділи 3.1. та 3.2. (у співавторстві);

Хабло О. Ю., канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 10.3. (у співавторстві);

Черней В. В., доктор юрид. наук, професор – Розділ IX (у співавторстві);

Чернявський С. С., доктор юрид. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України – Розділ III (у співавторстві);

Шевчук Г. В., канд. юрид. наук, доцент – підрозділ 3.1. (у співавторстві);

Шрамко О. М. – підрозділ 10.5. (у співавторстві);

Юсупов В. В., доктор юрид. наук, ст. наук. співроб. – підрозділ 10.4.

Список умовних скорочень.....	10
Вступ.....	11
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	13
1.1. Корупція як соціальне явище та її наслідки для суспільства.....	13
1.2. Поняття, зміст і функції антикорупційного менеджменту як виду соціальної діяльності.....	37
1.3. Суб'єкти антикорупційного менеджменту	47
1.4. Принципи антикорупційного менеджменту в контексті забезпечення прав людини	77
Понятійний апарат	91
Перелік контрольних питань.....	93
Перелік питань для самостійного вивчення.....	95
Список використаної та рекомендованої літератури.....	96
РОЗДІЛ ІІ. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ Й НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	105
2.1. Міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії корупції	105
2.2. Генезис та сучасний стан антикорупційного законодавства України.....	129
2.3. Правові основи реалізації державної антикорупційної політики.....	149
Понятійний апарат	164
Перелік контрольних питань.....	165
Перелік питань для самостійного вивчення.....	167
Список використаної та рекомендованої літератури.....	169

РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	178
3.1. Уповноважений підрозділ (уповноважена особа) з питань запобігання корупції: правовий статус, організація та напрями діяльності.....	178
3.2. Організаційно-підготовчі заходи з оцінки корупційних ризиків в діяльності юридичних осіб публічного права.....	189
3.3. Антикорупційна програма юридичної особи	204
3.4. Принципи і стандарти професійної етики як складової запобігання і протидії корупції.....	214
3.5. Вимоги до оформлення та змісту службових документів у контексті запобігання та протидії корупції.....	227
Понятійний апарат	245
Перелік контрольних запитань	249
Перелік питань для самостійного вивчення.....	252
Список використаної та рекомендованої літератури.....	253
РОЗДІЛ IV. ПРАКТИКА АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	258
4.1. Здійснення фінансового контролю як метод запобігання корупції	258
4.2. Обмеження щодо отримання подарунків, благодійних внесків та інших винагород.....	276
4.3. Обмеження спільної роботи близьких осіб, сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності	293
4.4. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів	308
4.5. Організація роботи з діловими партнерами юридичної особи публічного права	325
4.6. Інші механізми запобігання і протидії корупції	334
Понятійний апарат	352
Перелік контрольних питань.....	357
Перелік питань для самостійного вивчення.....	359
Список використаної та рекомендованої літератури.....	361

РОЗДІЛ V. АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У РОБОТІ З ГРОМАДСЬКІСТЮ, ВИКРИВАЧАМИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯМИ ПРО КОРУПЦІЮ.....	370
5.1. Приймання та розгляд повідомлень про факти порушення вимог антикорупційного законодавства	370
5.2. Роль громадськості у заходах щодо запобігання корупції	386
5.3. Правовий статус та захист викривачів	400
Понятійний апарат	412
Перелік контрольних питань	413
Перелік питань для самостійного вивчення.....	415
Список використаної та рекомендованої літератури	415
РОЗДІЛ VI. КОРУПЦІЙНА ПОВЕДІНКА: ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ.....	420
6.1. Соціально-психологічні чинники корупційної поведінки.....	420
6.2. Індивідуально-психологічні детермінанти корупційної поведінки.....	429
6.3. Особливості особистості суб'єктів корупційних правопорушень	441
6.4. Психологічні аспекти професійної поведінки суб'єктів антикорупційного менеджменту.....	448
6.5. Основні напрями та методи психологічного забезпечення антикорупційного менеджменту.....	457
Понятійний апарат	472
Перелік контрольних питань	474
Перелік питань для самостійного вивчення.....	474
Список використаної та рекомендованої літератури	474
РОЗДІЛ VII. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	476
7.1. Види дисциплінарної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією	476
7.2. Організація та порядок проведення службових перевірок (розслідувань) в діяльності юридичних осіб публічного права.....	487
Понятійний апарат	496
Перелік контрольних запитань	497

Перелік питань для самостійного вивчення.....	498
Список використаної та рекомендованої літератури.....	498
РОЗДІЛ VIII. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	
У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО	
МЕНЕДЖМЕНТУ	
8.1. Загальна характеристика адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.....	500
8.2. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією	504
8.3. Особливості провадження адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.....	536
Понятійний апарат	550
Перелік контрольних питань.....	553
Перелік питань для самостійного вивчення.....	553
Список використаної та рекомендованої літератури.....	554
РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ	
ЗДІЙСНЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	
9.1. Корупційні кримінальні правопорушення: поняття, ознаки, класифікація, кримінально-правові наслідки та загальна характеристика.....	559
9.2. Кримінально-правова характеристика окремих корупційних кримінальних правопорушень.....	577
9.3. Досвід окремих іноземних країн щодо кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення.....	619
Понятійний апарат	645
Перелік контрольних запитань	646
Перелік питань для самостійного вивчення.....	647
Перелік основних наукових джерел до розділу.....	648
РОЗДІЛ X. АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПІД ЧАС	
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	
10.1. Загальні положення досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень	654
10.2. Вирішення конфлікту інтересів під час досудового розслідування.....	665

10.3. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень	674
10.4. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень	711
10.5. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.....	733
Понятійний апарат	752
Перелік контрольних питань	756
Перелік питань для самостійного вивчення.....	758
Список використаної та рекомендованої літератури	760

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРМА	Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів
ДБР	Державне бюро розслідувань
ЄС	Європейський союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЄ	Рада Європи
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБУ	Служба безпеки України
ЦК	Цивільний кодекс

Корупція як соціальне явище є серйозною проблемою будь-якого суспільства. Найбільш небезпечною формою корупції є зрощування злочинних елементів з державними структурами, внаслідок чого чиновник працює насамперед з метою власного збагачення або займається торгівлею службовими функціями

Опитування бізнесу демонструють, що поширеність корупції та недовіра до її судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій. Разом з тим досвід таких країн, як Грузія та Польща, показує, що істотний прорив у протидії корупції можливий навіть за період у 3–5 років за умови проведення державою швидких та ефективних змін. Концентрація зусиль на впровадженні антикорупційної політики дозволить Україні у найближчі роки наздогнати показники індексу сприйняття корупції східноєвропейських країн–членів ЄС, а за 10 років – досягти середньоєвропейських значень цього індексу¹.

14 жовтня 2014 року Верховна Рада України в другому читанні прийняла закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України» та «Про запобігання корупції». Крім того, 16 вересня 2014 р. прийнято Закон України «Про очищення влади», який передбачає механізми люстрації посадових осіб органів державної влади й місцевого самоврядування. Ухвалені антикорупційні закони – це базові документи, які містять основні принципи як оголосити війну корупції та виграти її. Таким чином, Україна як член Ради Європи взяла на себе низку зобов'язань у сфері імплементації, визнаних світовою спільнотою стандартів запобігання та протидії корупції, впровадження доброчесної публічної служби.

Важливим чинником, що повинен позитивно вплинути на зменшення рівня корупції в органах публічного права, є поширеність правової обізнаності громадян та належний рівень професійної підготовки державних службовців в сфері здійснення антикорупційного менеджменту, у першу чергу особами, які відповідно до Закону Укра-

¹ Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020 – 2024 роки (проект за результатами публічного обговорення). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>

їни «Про запобігання корупції» уповноважені за організацію та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції в юридичних особах публічного права.

Вказане зумовлює необхідність запровадження спеціальних навчальних як короткострокових (1-3 дні), так і довгострокових (10-14 днів) курсів підвищення кваліфікації за напрямом антикорупційний менеджмент, а також забезпечити їх відповідними науково-методичними розробками, покликаних підвищити як рівень викладання предмету, так і сприйняття навчального матеріалу слухачами.

Підручник «Антикорупційний менеджмент» сприятиме покращенню засвоєння базових теоретичних знань з питань застосування антикорупційного законодавства, набуття вмінь організації та практичного застосування антикорупційного менеджменту в діяльності юридичних осіб публічного права з метою протидіяти проявам корупції, у тому числі шляхом застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, й усувати наслідки правопорушень, пов'язаних із корупцією.

Засвоєння основ антикорупційного менеджменту, набуття вмінь діяти в тих чи інших ситуаціях, пов'язаних із запобіганням та протидії корупції, вироблення навичок культури негативного ставлення до корупційних проявів та відповідно подолання пасивності щодо реагування на виявленні факти, в кінцевому результаті повинні позитивно вплинути на підвищення ефективності діяльності громадян з виявлення корупційних правопорушень та притягнення винуватців до відповідальності, а також залучення широких верств населення до активної участі в антикорупційних заходах.

Видання адресоване працівникам правоохоронних органів, прокуратури, інших інституцій, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії корупції, уповноваженим з антикорупційної діяльності юридичних осіб публічного права, науковим і науково-педагогічним працівникам, здобувачам вищої освіти для вивчення сутності антикорупційного менеджменту та шляхів його реалізації з урахуванням нових практик та теоретичних положень антикорупційного законодавства.

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

- 1.1. Корупція як соціальне явище та її наслідки для суспільства
- 1.2. Поняття, зміст і функції антикорупційного менеджменту як виду соціальної діяльності
- 1.3. Суб'єкти антикорупційного менеджменту
- 1.4. Принципи антикорупційного менеджменту в контексті забезпечення прав людини

1.1. Корупція як соціальне явище та її наслідки для суспільства

Нині корупція є транснаціональним явищем і у зв'язку з цим становить загрозу всій світовій спільноті. Протидія їй в різних країнах здійснюється з різним ефектом і за різними напрямками, але, очевидним є те, що міжнародна антикорупційна стратегія протидії, яка складається з різних профілактичних заходів і репресивних заходів, необхідна. Аналізуючи сучасну ситуацію розвитку корупції у світі, можна дійти висновку, що проблема корупції є одним зі злободенних питань для більшості країн світу. Сьогодні, оцінюючи рівень корупції у світі, можна говорити про умовну градацію всіх країн на дві великі категорії – ті, які успішно справляються з цією проблемою, і ті, для яких корупція є небезпечною проблемою.

Корупція продовжує залишатися однією з основних проблем українського суспільства. Рівень поширення корупції є одним з індикаторів розвитку суспільства, його моралі, політичного, економічного, соціального станів держави загалом. Життєвою необхідністю подальшого розвитку держави є протидія корупції. Це питання є важливим для суспільного прогресу, нормального життя та запобігання іншим викликам і загрозам. Потужний потенціал України в економічній, політичній, правовій та соціальній сферах дає надію на покращення антикорупційної ситуації в нашій країні.

Проблема ефективності запобігання корупції є актуальною для будь-якої держави й саме виявлення детермінант, що сприяють вчиненню злочинів, є необхідним для розробки ефективних запобіжних заходів.

дів. Причинний ланцюжок, який пояснює злочинну поведінку, є доволі складним і різноманітним, тому його можна зрозуміти лише аналізуючи процеси, що відбуваються в державі. Проблема детермінації злочинності – центральна і чи не найскладніша з усіх в кримінологічній науці, її важливість обумовлюється тим, що, в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві, з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. Однак, ця проблема й до цього часу не знайшла однозначного вирішення через наявність багатьох чинників, які обумовлюють таке явище як корупційна злочинність.

Термін «корупція» походить від латинського слова *corruptio* та означає «псування, розбещення, підкуп, продажність». Корупція існувала завжди і є притаманною будь-якій державі, однак її розміри і негативні впливи є досить різними.

У науковій літературі існує багато визначень поняття «корупція». Так, *корупція* визначається як складне і багатоаспектне (економічне, політичне, правове, морально-психологічне) соціальне явище. Як зазначає М. І. Мельник, *корупція* – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь або є приховуванням чи потуранням їм ².

Корупцію зазвичай поділяють на низову (або побутову, пов'язану із повсякденним життям громадян), бюрократичну, або звичаєву (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення, наприклад здійснюють підкуп виборців).

Корупція в українському суспільстві трактується його членами по-різному, залежно від політично-правової кон'юнктури. Аналізуючи сучасні наукові підходи до поняття корупції, варто сказати, що формується два підходи до такої дефініції, зокрема: вузькоглядний та багато-складовий. Розкриваючи вузькоглядний підхід до формування даної дефініції, відзначимо, що деякі фахівці (науковці, політичні експерти) трактують корупцію вузько, зводячи її до «хабарництва», «підкупу», «продажності» посадових осіб (державних службовців) ³. Суб'єктами корупції зазначені науковці бачать привілейовану особу з обмеженим

² Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.

³ Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: вид-во С. Семенка, 2004. С. 34.

доступом до населення, яка своєю політичною діяльністю впливає на державні та суспільні відносини за допомогою використання наданої політичної влади. Дещо іншим та логічно вірним є багатоскладовий підхід, де частина науковців, зокрема й іноземних, розглядає корупцію як явище багатоскладове, яке проявляється не тільки у конкретних діях, а й у плані відхилень поведінки посадових осіб від загальних соціальних і культурних цінностей суспільства. Так, *корупція* – це комплексне поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень: кримінально-правових; адміністративно-правових; дисциплінарних. І вже цей факт пояснює наявність розмаїття визначень корупції різними авторами та проблеми з формулюванням загального, єдиного визначення цього явища⁴. Тобто, зважаючи на дискусію, яка точиться навколо тлумачення дефініції корупції, деякі науковці не бачать єдності та згоди у формуванні жодної дефініції⁵. Доповнюючи це підкреслимо, що велика кількість поглядів на визначення «корупції», неоднозначність думок щодо її складових елементів та сфер існування в суспільстві призводить до вад і помилок, пов'язаних з вивченням явища корупції.

Закордонний досвід говорить нам про відсутність єдності у підходах щодо визначення корупції на національному рівні різних країн, незважаючи на ратифікацію основних конвенцій ООН й протоколів, що їх доповнюють, у сфері запобігання корупції. Так, у законодавстві Фінляндії та Данії дефініція «корупція» не використовується. Натомість у Франції вона розкривається через склади окремих правопорушень – 20 складів кримінальних злочинів, зокрема: встановлюють такі кваліфікуючі ознаки, як надання необґрунтованих благ (ст. 432-14 КК Франції), неправомірне використання власності або довіри компанії (ст. 425-4, 437-3, 460, 464 Закону про компанії) тощо⁶. Ще один підхід до визначення корупції використовується в законодавстві Іспанії, коли крім формально-юридичних критеріїв у нього включаються етичні критерії чесності, нейтральності, незалежності, відкритості, служіння суспільним інтересам тощо (Закон про заходи щодо реформування цивільної служби від 2 серпня 1984 року № 30)⁷. Законодавство Португалії до квалі-

⁴ Яцків І. І. Загальні положення протидії корупції: адміністративно-правовий аспект. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. XXI. Івано-Франківськ, 2009. С. 89.

⁵ Політична корупція перехідної доби / за ред. С. Коткіна та А. Шайо; пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2004. С. 11.

⁶ Правовые акты: антикоррупционный анализ / под ред. Ю. А. Тихомирова, Т. Я. Хабриевой, А. Н. Найденко. М., 2010. С. 19.

⁷ Макухин А. А. Понятие коррупции в Украине и ЕС: сравнительный анализ, административно-правовой аспект. Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. 2013. Т. 26 (65). № 2–1. Ч. 2. С. 58.

фікуючих ознак корупції зараховує отримання не тільки відчутних (упредметнених), але і невлонних переваг і благ (ст. 335 КК Португалії, ст. 16 і 17 Закону 1987 року № 34 та ін.).

Аналіз міжнародного підходу до формування категоріального апарату щодо корупції засвідчив, що дана термінологія поступово набувала змісту протягом 70-90-х рр. XX століття. Так, резолюція VIII Конгресу ООН у 1990 році «Практичні методи боротьби з корупцією», де розглядались питання запобігання злочинності та ставлення до правопорушників, у розділі «Корупція в державному управлінні» відзначила, що проблеми корупції у державній адміністрації мають загальний характер, і їх згубний вплив відчувається у всьому світі⁸. У Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН, корупція визначається як «скоєння або не скоєння якої-небудь дії при виконанні обов'язків або пов'язаної з виконанням цих обов'язків з вимаганням або прийняттям подарунків, обіцянок чи стимулів або їх незаконне отримання кожного разу, коли має місце така дія або бездіяльність»⁹. У довідковому документі ООН щодо міжнародної боротьби з корупцією остання визначається як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях». Це поняття включає в себе хабарництво (винагорода як спокуса особи з позиції боргу), непотизм (заміщення по блату дохідних або вигідних посад родичами або «своїми людьми») і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання.

Робоче визначення міждисциплінарної групи щодо корупції Ради Європи дає вище тлумачення корупції. Корупція являє собою хабарництво і будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента чи іншого роду відносин і має на меті одержання будь-яких незаконних вигод для себе та інших.

Слід зазначити, що в основних міжнародно-правових документах, присвячених протидії корупції, не надано її визначення. Конвенція ООН проти корупції (2003), Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (1999) обмежуються переліком злочинів, які належать до корупційних. Так, в антикорупційних міжнародних договорах – Конвенції ООН проти корупції (2003)¹⁰, Кримінальній конвенції про боротьбу з

⁸ Матеріали Восьмого конгресу Організації Об'єднаних Націй по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года. С. 37.

⁹ Невмержицький С. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: КНТ, 2008. С. 22.

¹⁰ Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р.). Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text; Про ратифікацію Конвенції ООН проти

корупцією (1999)¹¹, Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією (1999)¹² – містяться дефінітивні норми, які після ратифікації цих документів нашою країною у 2006 р. стали обов'язковими для української правової системи.

Так, за визначенням Ради Європи, *корупція* являє собою хабарництво і будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання певних обов'язків у державному чи приватному секторі, що веде до порушення обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, і має метою одержання будь-яких незаконних вигод для себе та інших¹³.

Крім того визначення «*корупції*» та заходи цивільно-правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду в наслідок корупційних дій дається у Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованій в Україні у 2005 році¹⁴. Так, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи (1999) визначає термін «*корупція*» як прямі чи опосередковані вимоги, пропонування, дачу або одержання хабарю чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи¹⁵.

Натомість незважаючи на наукові перипетії та розбіжності у міжнародних колах, проаналізувавши міжнародні нормативно-правові акти ратифіковані Україною, законодавець у ст. 1 Закону України «Про за-

корупції: Закон України 18 жовтня 2006 р. № 251-16. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/251-16>.

¹¹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ Ради Європи від 27 січня 1999 р. № ETS 173. (ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р.). Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_101; Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 252-V. Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/252-16>.

¹² Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ Ради Європи від 04 листоп. 1999 р. (ратифікована Україною від 16 березня 2005 р.). Верховна Рада України. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_102; Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2476-15>.

¹³ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ Ради Європи від 27 січня 1999 р. № ETS 173. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_101; Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 252-V. Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/252-16>.

¹⁴ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ Ради Європи від 04 листопада 1999 р. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102; Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-15>.

¹⁵ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ Ради Європи від 04 листопада 1999 р. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102; Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-15>.

побігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., підійшов вірно до дефініції *корупція*, визначивши її як використання особою – *суб'єктом корупції*, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, що є суб'єктом корупції, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей¹⁶.

Небезпека, причини та умови корупційної злочинності. З'ясування причин та умов, які детермінують корупційні правопорушення, є необхідною умовою ефективної профілактики цих діянь, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як корупція і, відповідно, визначати її поширеність та характер. Розгляд даного питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи – суспільства в цілому, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ. Корупційні правопорушення, як й інші види посягань, обумовлює ціла система причин та умов.

Детермінація корупції та корупційних проявів, включаючи злочинні, розглядаються загалом на тих самих теоретичних засадах, за тією ж методологічною схемою, що і стосовно злочинності та злочинних проявів¹⁷.

Криміногенні фактори, які виступають у ролі детермінант корупційної злочинності, досить численні, різноманітні й зумовлені суттєвими розбіжностями в соціально-економічному житті суспільства. З точки зору їх змістовної характеристики, вони можуть бути представлені у вигляді декількох груп: правові, економічні, організаційно-управлінські та соціальні, фактори¹⁸.

¹⁶ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

¹⁷ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. С. 200–201; Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 242 с.

¹⁸ Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. С. 171; Кальман О. Г. Стан і головні напрямки запобігання економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. С. 113; Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: монографія. Івано-Франківськ: Львівський ДУВС, 2007. С. 54–106; Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері

Правовими факторами, що обумовлюють корупційну злочинність є недоліки чинного законодавства, що не передбачають цілісної системи заходів протидії корупційній злочинності, вплив на її причини та умови, а окремі чинні правові норми безпосередньо сприяють корупції. Також необхідно зазначити, що мають місце значні недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування та судового розгляду фактів вчинення корупційних злочинів¹⁹. А саме, це проявляється у відсутності системного підходу у процесах підготовки законопроектів (зокрема, аналізу стану і тенденцій корупції, врахування результатів досліджень у цій сфері тощо), що призводить до незадовільної якості підготовлених законопроектів або ж їх положення містять корупціогенні фактори. Часткове, а інколи й непослідовне коригування антикорупційного законодавства призводить до негативного впливу на антикорупційну політику в державі й накладає свій відбиток на процеси державотворення.

Економічні фактори, що сприяють корупційній злочинності, обумовлені тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-економічних відносин. Економічними факторами, які можуть виступати загальними причинами та умовами корупції та причинами й умовами корупційних діянь, перш за все, є: відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань²⁰.

Особливість розвитку економічної системи держави характеризується як нерівномірність розвитку галузей господарства, помилки у стратегії й тактиці економічних реформ, нестійка економічна ситуація, нераціональний розподіл бюджетних асигнувань, незайнятість населення, ріст майнової диференціації, співвідношення свободи ринку та обсягів державного регулювання і т.д. Разом із зазначеним вище, факторами економічного характеру злочинності також називають загальну економічну кризу, розбіжності між економічними потребами населення і можливостями суспільства в їх задоволенні, безробіття, інфляцію, поляризацію населення за рівнем доходів, наявність і поширення тіньової економіки, недостатню інтегрованість національної економіки у світо-

службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 242 с.

¹⁹ Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 19 с.; Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 242 с.

²⁰ Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2010. 88 с. URL: <http://sd.net.ua/2012/03/08/korupciya-v-ukrayini.html>.

ву²¹. На думку вітчизняних вчених, однією із ключових економічної детермінантою є вищий рівень прибутковості злочинної економічної діяльності у порівнянні з рівнем прибутковості легальної економічної діяльності. При цьому, у даному разі вчинення корупційних злочинів під впливом означених факторів економічного характеру відбувається не тільки в межах такого явища об'єктивної дійсності як корупційна злочинність, але й економічна злочинність. З огляду на соціальну зумовленість злочинності, в основі причин якої є об'єктивні негативні соціальні явища та процеси, безперечно, що перше місце у причинному комплексі корупційної злочинності займають фактори соціального, у тому числі й соціально-культурного і соціально-демографічного характеру. Вважаємо, що такі обставини, як життєвий рівень населення, забезпеченість відповідними соціально-побутовими благами (житлом, товарами, послугами тощо), рівень доходів населення, безпосередньо позначаються на формуванні у злочинності корисливої спрямованості. При цьому, до однієї з іманентно властивих ознак корупційної злочинності й відноситься її корисливий характер, який виявляється у використанні певною особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди²².

Причини корупції та її умови створюють підґрунтя для корупційних правопорушень в економічній та фінансових сферах. Вони сприяють виникненню та розвитку негативних явищ та процесів, коли розвиваються негативні явища і процеси, порушується механізм ринкової конкуренції, оскільки виграє не той, хто є конкурентоспроможний, а той хто зміг отримати преференції. Це сприяє виникненню монополістичних тенденцій в економіці та зниженню ефективності її функціонування й дискредитації вільної конкуренції.

Неефективний розподіл державного бюджету, особливо при виділенні державних замовлень та кредитів, не дає можливості ефективно реалізовувати соціальні та економічні програми.

Необхідно звернути увагу на те, що приватизація в будь-якій державі може стати джерелом корупції. Ситуація погіршується масштабністю приватизації, слабкістю контролю за її рухом. Найбільш розповсюдженим правопорушенням є привласнення грошових коштів, знецінення об'єктів, що приватизуються по заниженим цінам, маніпуляції умовами конкурсу, купівля підприємств чиновниками за допомогою довірених осіб.

²¹ Криминология: учебник / под ред. В. Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Юстицинформ», 2006. С. 47.

²² Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. Вісник Вищої ради юстиції. 2011 № 3 (7). URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik07_10.pdf.